

Nadilaženje nacionalne paradigme. Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa, izabrali i uredili Branimir Janković i Nikola Tomašević. Zagreb: Srednja Europa, 2025, XXXVI, 286.

Настао у Европи крајем 18. и почетком 19. века, национализам је временом постао глобални феномен. Изворно замишљен као еманципаторска идеологија, он је своје деструктивне потенцијале у пуној мери показао током раздобља тоталних ратова током прве половине 20. столећа да би, потом, као наслеђе западноевропске колонијалне власти остао трајно наслеђе у земљама тзв. Трећег света. Током друге половине 20. века уврежило се схватање да национализам представља делотворну снагу само у друштвима глобалне периферије и да је то, уједно, и симптом њихове „непотпуне модернизације”. Насупрот томе, у Европи су процеси уједињења, успостављање богатог потрошачког друштва и либерално-демократског политичког покрета подстакли (неосноване) наде да је национализам коначно протеран на „ђубриште историје”. У том смислу, ваља разумети и тезу о наступању тзв. „постнационалне констелације” коју је, у светлости поновног уједињења Немачке и стварања Европске уније, крајем прошлог столећа горљиво заступао Јирген Хабермас. Међутим, она се убрзо показала као потпуни промашај – ни покушаји стварања јединственог европског „наднационалног идентитета”, као ни развијање „уставног патриотизма” нису уродили очекиваним плодови-

ма. Посве супротно, широм Европе и света национализми су изнова потврдили своју живавост, што је нарочито било подстакнуто глобалном економском кризом 2008, порастом друштвених неједнакости и новим сукобима. Одатле не изненађује да опште место у критикама процеса глобализације на неолибералним основама које долазе и са десне и са леве стране политичког спектра представља позивање на нацију и националну државу. Све ово упућује на изванредну актуелност национализма у савременим друштвима.

Имајући у виду ову околност, Бранимир Јанковић (1980) и Никола Томашевић (1991), наставници Филозофског факултета у Загребу, приредили су хрестоматију текстова која пружа увид у неке од најзначајнијих савремених приступа изучавању национализма у историографији, али и сродним хуманистичким и друштвеним дисциплинама. Свој приступ и намере детаљно су образложили у исцрпној уводној студији „Хисториографија и национализам: критика хисториографског национализма и методолошке алтернативе” (стр. V-XXXVI). Полазећи од појма парадигме какву је својевремено формулисао Томас Кун, они су прво пружили језгровити преглед историографског истраживања феномена национали-

зма да би, потом, пажњу посветили „националној парадигми” у историографији: улози националних историографија у конституисању модерних нација („историографском национализму”), односно, својеврсној усредсређености на националну државу схваћене као оквир за историјску анализу и интерпретацију („методолошки национализам”), посебно имајући у виду да је поменута симбиоза национализма и историографије – иако током претходних четврт столећа солидно истражена и добро позната у круговима светске историографије – готово у потпуности занемарена у хрватској историографији. Неревфлектовано присуство „националне парадигме” отвара широк простор за идеолошке (ре)интерпретације прошлости, политичку функционализацију историјских знања и подређивање историографије задацима изградње пожељног националног идентитета што, како истичу уредници, представља „сталну опасност од поступног слабљења или посвемањшњег напуштања професионалног идентитета повјесничара” (стр. XXV). С обзиром на „свеprisутност национализма и ограничења академске историографије”, основна намера уредника била је усмерена на обогаћивање домаће историјске културе различитим теоријско-методолошким приступима којима је, поред свих разлика у приступима, заједничка деконструкција, односно „превазилажење националне парадигме” у историографији. Следећи

зацртани циљ, Јанковић и Томашековић су у овај избор уврстили текстове који пружају увид у неке од најутицајнијих савремених теоријско-методолошких приступа изучавању нације и национализма који су, са једним изузетком (Лојд Крејмер), настали током претходне две деценије. На овакву одлуку утицало је првенствено то што су класични текстови Ерика Хобсбаума, Теренса Рејндера, Ернеста Гелнера и Бенедикта Андерсона – који су пре нешто више од четири деценије утемељили тзв. конструктивистичко разумевање нације – као и још неколицине значајних аутора (Ели Кедури, Ентони Смит, Јаел Тамир, Мајкл Билиг, Синиша Малешевић и други) у међувремену преведени на хрватски, односно, српски језик и да су добро познати истраживачима нације и национализма.

Прва целина „Студије национализма – нова теоријска промишљања” (стр. 3–142) доноси пет прилога чији су аутори угледни истраживачи етничитета и национализма. Изузев првог прилога „Хисторијске приповијести и значење национализма” (стр. 3–26) који потписује амерички историчар Лојд Крејмер и који пружа изванредан преглед главних праваца у истраживања национализма у 20. столећу, преостала четири рада посвећена су новим теоријско-методолошким приступима. Тако Роџерс Брубејкер, један од водећих стручњака за социологију национализма, у прилогу „Етничитет без група” (стр. 27–58) критикује тзв. групизам – праксу која хомо-

гене и међусобно одвојене друштвене групе посматра као „главне протагонисте друштвених сукоба и темељне јединице друштвене анализе”. Насупрот томе, он тврди да се осећај припадности групи често производи те да етничке групе нису чврсто фиксирани, већ да представљају флуидне и практичне категорије. Одатле и његова основна теза да се етнички сукоби не смеју схватати као сукоби између етничких група. Истраживање односа између Румуна и Мађара које је Брубејкер спровео крајем 90-их година прошлог века у румунском граду Клужу потврдило је његову основну претпоставку – кључни чиниоци сукоба који се интерпретирају као етнички сукоби заправо су организације (попут политичких странака са националним предзнаком), а не саме националне групе чији су припадници већином незаинтересовани за политичка питања. Ово последње питање представља тежиште рада „Замишљене незаједнице: национална равнодушност као аналитичка категорија” (стр. 59–93) чија је ауторка Тара Захра, професорка европске историје на Чикашком универзитету. Као што и сама каже, њена теза није нова – одавно је уочено да су широки слојеви претежно аграрног становништва били национално индиферентни и да је „национализација маса” остварена тек посредством увођења обавезног основношколског образовања, војног рока и националне штампе. Следећи ову, својевремено превратничку, тезу

Јулина Вебера, Захра је усредсређена на феномен „националне равнодушности” која је, што због своје неухватљивости, а што због „нормализације” етничке припадности, често измицала ранијим истраживачима. Национална равнодушност, наиме, постоји првенствено „у оку националистичког проматрача”, па и сама представља националистичку категорију. У основи, реч је о феномену нарочито распрострањеном у етнички мешаним подручјима средње и источне Европе која су тек након Првог светског рата била захваћена снажним процесом националистичке мобилизације у новим државама-наследницама које су себе представљале као националне државе иако то, у стварности, нису биле. Одатле и Зарин закључак да би вредело поћи не од претпоставке да су људи припадали нацијама већ „да су били равнодушни”, те да би, пре свега, требало истражити разлоге који су их навели да се сврставају у политичком, друштвеном и културном погледу. Управо развијају „осећаја припадности” посвећен је рад Џонатана Хинија, социолога са Универзитета у Белфасту, под називом „Емоције и национализам: поновно разматрање” (стр. 95–119). Он настоји да покаже да је инсистирање на рационалности људских бића својствено политичкој и друштвеној теорији неоправдано те да је у њу неопходно укључити емоције које одређују људско понашање. Одатле и његов начелни став да је „одвајање рационалности од емоционалних

процеса проблематично и непотребно”. Сматрајући појам „националног идентитета” аналитички бескорисним, Хини следи Бурдијеа и предлаже појам „националног хабитуса” како би њиме означио и рационалне/свесне и емоционалне/несвесне процесе који, у зависности од специфичних односа моћи у конкретном друштву, обликују сложени и динамични ентитет. Напоследку, Ерик Сторм, професор Универзитета у Лајдену, у веома јасном и прегледном раду „Освит новог доба у студијама национализма” (стр. 121–142) анализира новије приступе у тумачењу порекла национализма, затим његово присуство у свакодневном животу те, нарочито, и даље снажно присуство тзв. методолошког национализма који националну државу прећутно узима као основну јединицу историјске анализе. У чињеници да се током претходне две деценије појавило мноштво иновативних радова, Сторм првенствено види подстицај за историографску рефлексију тј. за поновно осмишљавање начина на који се истражује и пише историја, будући да у њој још увек преовлађује методолошки национализам.

Друга целина носи назив „Алтернативе националној парадигми” (стр. 143–270) и доноси пет различитих прилога којима је, међутим, заједничко то што проблематизују могућност писања историје ван оквира националне државе, а тиме и превазилажење историографског и методолошког национализма. Најопштијег карактера је раз-

говор о транснационалној историји (стр. 145–174) који су 2006. на страницама *Американ хисторикал ривјуа* водили угледни амерички историчари Кристофер Бејли, Свен Бекерт, Метју Конели, Изабел Хофмејр, Венди Козол и Патриша Сид. У разговору су проблематизовани различити аспекти транснационалне историје, сличности и разлике са глобалном и светском историјом, њен однос према још увек преовлађујућој националној историји те изазови прилагођавања историографије глобализованом „академском тржишту”. Поред различитих могућности које транснационална историја нуди за будућа истраживања, нарочито је наглашена улога „великих приповести” у стварању колективних историјских представа и задовољавању потреба јавности за разумљивим објашњењем света који се убрзано мења. Наредна два прилога посвећена су укрупњеној историји (*Histoire croisée*), релативно новом теоријско-методолошким приступу усредсређеном на елементе преплитања историјских појава и процеса. Реч је, заправо, о својеврсним програмским и међусобно комплементарним текстовима чији су аутори Мишел Еспањ „Компарација и трансфер: питање методе” (стр. 175–197) те Михаел Вернер и Бенедикт Цимерман „Компарација, трансфер, преплитање: *Histoire croisée* и изазов транснационалног” (стр. 199–227). Наглашавајући важност компарације у историјском истраживању, Еспањ га надograђује концептом „културног

трансфера” којим означава преношење најразличитијих дискурса и пракси из једног у други културолошки контекст при чему долази до „неизбежне семантичке трансформације”. Нарочито значајним сматра приступ Козелекове Begriffsgeschichte у реконструкцији историје самих појмова који, прелазећи из једног просторно-хронолошко-културног контекста у други, и сами мењају свој садржај. Када је пак реч о предмету истраживања културног трансфера, Еспањ га првенствено везује за историју хуманистичких дисциплина (које представљају својеврсни пример међусобног позајмљивања, укрштања и прилагођавања појмова) као и за чиниоце који омогућавају процес трансфера (преводиоци, књиге, издавачи) што, на концу, може послужити као основа за европску историју културе. Сличне идеје заступају и Вернер и Цимерман, али то чине на неупоредиво херметичнији начин. Полазећи од тезе да су историјска компарација и историја трансфера међусобно комплементарни, а не супротстављени приступи, они тежиште у своме раду постављају на њихове теоријске претпоставке – анализу сложеног међуодноса између позиције посматрача, специфичног угла посматрања и конкретног објекта који је и сам увек историјски структуриран. Дакле, укључивање ова три чиниоца у истраживање историје културног трансфера омогућава увид у постојеће асиметрије у овом процесу и представља темељни предмет „укрштене историје”. При томе, пажњу свакако

заслужује Вернеров и Цимерманов закључак да европска историографија „није ни пуко додавање појединих националних повијести нити нова глобална цјелина која се може натакнути на пријашње и садашње националне и регионалне логике” (стр. 223). Насупрот томе, европска историја посматрана са становишта „укрштене историје” представља, како истичу аутори, тек једну „специфичну димензију политичке и социјалне стварности”. Последња два прилога посвећена су глобалној историји. Кристоф Шарл у раду „Глобална историја, национална историје? Како помирити истраживање и подучавање” (стр. 229–240) указује на разлике између истраживачких интересовања академских историчара и очекивања јавности. Наиме, у француским мејнстрим медијима они облици историје који су, попут глобалне историје, одсечени од „националног тла”, окривљују се за слабљење националног осећања нових генерација. Ова чињеница, осим што подилази већинском политичком консензусу, знатно отежава увођење глобалне историје у наставу, а тиме и настојања да она допре до ширих кругова јавности и оствари своју критичку функцију. Ова појава није ограничена само на Француску, већ је јасно уочљива и у већини других националних култура. Коначно, у раду „Расправа: будућност глобалне историје” (стр. 241–270) Ричард Драјтон и Дејвид Мотадел критички расправљају о перспективама глобалне и светске историје имајући у виду друштвене,

економске и интелектуалне чиниоце који су омогућили њено етаблирање управо у богатим центрима англоамеричке историографије. Истичући да је глобална историја само један од могућих приступа који не искључује друге нивое историјске анализе (попут националне, регионалне или микроисторије), аутори, међутим, упозоравају на „когнитивни европоцентризам” који је усађен у интелектуалну апаратуру историографије као и осталих хуманистичких дисциплина. Управо стога они највећим изазовом за глобалне историчаре у 21. веку сматрају проналажење нових научних стандарда који би били примерени историјском искуству Европе и Америке, али и Африке и Азије. Ово посебно имајући у виду снажење националистичких и популистичких покрета широм света који свој извор имају у доминацији „националних наратива у популарној историјској имагинацији” (стр. 261).

Имајући у виду садржај књиге коју смо настојали тек лапидарно да прикажемо, сасвим је извесно да је реч о ванредно садржајном и иновативном делу које заслужује пажњу не само историчара (којима је првенствено намењено) већ и посленика хуманистичких и друштвених наука који се, из различитих перспектива, баве истраживањима нације и национализма, посебно с обзиром да поменути научне области у мањим културама (попут хрватске или српске) по правилу себе доживљавају као националне дисциплине тј. ди-

циплине чији особени значај проистиче управо из изучавања (и чувања) националне историјске, језичке или уметничке баштине, те је у њима „национална парадигма” присутна као једна врста „методолошког несвесног” или самоподразумевајућег. Ово се, наравно, односи и на историографију која, поред епистемолошке, поседује и снажну идентитетску функцију. То, поред осталог, има за последицу остајање унутар оквира „националне парадигме”, што бива додатно продубљено изостанком систематског бављења теоријом и методологијом историјске науке. Управо у том контексту ваља разумети и нарочиту вредност ове књиге која не смера искључиво на „надилажење националне парадигме” већ, у подједнакој мери, и на снажење теоријске и методолошке саморефлективности „хрватске и њој суседних историографија”. Рецимо још и то да су за изванредне преводе иначе веома захтевних текстова са енглеског, немачког и француског језика заслужни Петра Пожгај, Дуња Пелин, Ева Ожег, Јелена Спреицер и Никола Церовац. Коначно, напор који су уложили колеге Бранимир Јанковић и Никола Томашеговић свакако се показао вредним труда будући да је реч о узорно приређеном зборнику радова који свакако може да послужи као одличан пример за сличне подухвате у будућности.

Михаел АНТОЛОВИЋ